

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ВТЯГНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ У ПРОТИПРАВНУ ДІЯЛЬНІСТЬ	10
1.1. <i>Криміналістична характеристика</i> <i>втягнення неповнолітніх</i> <i>у протиправну діяльність:</i> <i>поняття та структура</i>	10
1.2. <i>Характеристика основних способів</i> <i>й засобів втягнення неповнолітніх</i> <i>у протиправну діяльність</i>	30
1.3. <i>Обстановка та слідова картина</i> <i>кримінального правопорушення</i>	54
1.4. <i>Характеристика особи правопорушника</i> <i>та потерпілого</i>	73
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ РОЗСЛІДУВАННЯ ВТЯГНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ У ПРОТИПРАВНУ ДІЯЛЬНІСТЬ	100
2.1. <i>Алгоритми дій уповноважених осіб</i> <i>відповідно до типових слідчих ситуацій,</i> <i>що виникають на початковому</i> <i>та подальшому етапах розслідування</i>	100
2.2. <i>Особливості взаємодії працівників</i> <i>слідчих підрозділів Національної поліції України</i> <i>з державними та приватними підприємствами,</i> <i>установами та організаціями</i>	123

2.3. Криміналістичні засоби та методи подолання протидії розслідуванню кримінальних правопорушень та основні напрями профілактичної діяльності працівників правоохоронних органів щодо виявлення та усунення причин й умов втягнення неповнолітніх й протиправну діяльність	147
--	-----

РОЗДІЛ 3.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОВЕДЕННЯ

СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ

ВТЯГНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ

У ПРОТИПРАВНУ ДІЯЛЬНІСТЬ 174

3.1. Тактика допиту підозрюваного, потерпілого й свідка та особливості проведення одночасного допиту раніше допитаних осіб	174
3.2. Організація і тактика пред'явлення для впізнання та слідчого експерименту	210

ВИСНОВКИ 241

ПЕРЕЛІК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ 244

ДОДАТКИ 267

*Довгий шлях настанов, короткий
і переконливий шлях прикладів.*

Сенека

*Майбутнє неповнолітніх злочинців є сумнівним.
З них ще можуть зрости порядні люди.*

Станіслав Єжи Лец

*Цікаво: з кожним поколінням діти дедалі гірші,
а батьки дедалі кращі; звідси випливає, що з дедалі гірших
дітей виростають дедалі кращі батьки.*

Веслав Брудзінський

ПЕРЕДМОВА

Формування європейської державності на території України зумовлює необхідність впровадження та забезпечення діяльності цілої низки оновлених соціальних, економічних та правових інституцій. Серед таких інституцій важливу роль відіграє ефективне функціонування системи правоохоронних органів України в розрізі охорони прав і свобод людини відповідно до європейських стандартів.

В умовах євроінтеграційних процесів, що відбуваються в Україні, держава започатковує і проводить низку реформ як у соціальній і економічній, так і політичній сферах. Внаслідок реформування правоохоронної сфери було допущено низку помилок та прорахунків, що призвело до певного збільшення загального рівня злочинності. На сьогодні, насамперед, якісні зміни у структурі злочинності (особливо злочинності неповнолітніх) характеризуються вдосконаленням існуючих, застосуванням новітніх способів підготовки, учинення й приховування кримінальних правопорушень, форм та способів протидії досудовому розслідуванню, особливо на початкових його етапах.

Так, за офіційними статистичними показниками Офісу Генерального прокурора України, у 2016 р. було зареєстровано 592 604 кримінальних правопорушень, 2017 р. – 523 911,

2018 р. – 487 133, 2019 р. – 444 130, 2020 р. – 360 622, 2021 р. – 437258. У той же час повідомлення про підозру у 2016 р. було вручено лише у 159480 кримінальних провадженнях, 2017 р. – 198 477, 2018 р. – 191 856, 2019 р. – 171 691, 2020 р. – 167 098, 2021 р. – 166 125. Окрім того, підозра оголошується лише у 36 % випадках від загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень. Внаслідок цього переважна більшість правопорушників уникають кримінальної відповідальності та продовжують або відновлюють свою злочинну діяльність.

Окрім того, слід звернути увагу і на збільшення кількості злочинних дій, учинених кримінальними угрупованнями. Так, кількість викритих організованих груп і злочинних організацій щороку зростає. Якщо у 2014 р. правоохоронними органами припинено діяльність 155 таких угруповань, то вже у 2019 р. – 275, 2020 р. – 298, 2021 р. – 315. Майже на 43 % збільшилася кількість задокументованих етнічних організованих груп та у 3 рази – кримінальних угруповань з міжрегіональними зв'язками. Лише у 2020 році під варту відправлено понад 450 учасників організованих груп і злочинних організацій, 2021 р. – 536.

Дедалі спостерігається збільшення кількості протиправних діянь щодо втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, входження їх до організованих груп та злочинних організацій.

На сьогодні технологія злочинних дій продовжує ускладнюватися. Такі тенденції зумовлені, насамперед, використанням новітніх технічних засобів, складними й витонченими способами підготовки, вчинення та приховування кримінальних правопорушень, які традиційними методами виявляти й фіксувати досить складно. Дії неповнолітніх злочинців дедалі продовжують набувати усе більш жорстокого, цинічного та зухвалого характеру. В цілому спостерігаються негативні тенденції, злочинна діяльність неповнолітніх продовжує набувати усе більш загрозливих форм.

Одним із найбільш небезпечних кримінальних правопорушень проти моральності є втягнення неповнолітніх в протиправну діяльність. Останнім часом спостерігається збільшення злочинних дій пов'язаних із втягненням неповнолітніх осіб у зайняття

жебрацтвом, азартними іграми, пияцтво та ін. До найбільш поширених протиправних діянь, в які втягуються неповнолітні, можна віднести крадіжки, розбійні напади, грабежі, незаконний обіг наркотичних засобів і психотропних речовин, хуліганство, нанесення тілесних ушкоджень. З огляду на те, що досліджувана категорія кримінальних правопорушень вчиняється до досягнення особами повноліття це зумовлює негативні зміни у свідомості останніх, вказане стає «початковою школою» злочинців, що в подальшому призводить до їх рецидивів та вчиненню більш тяжких кримінальних правопорушень.

Узагальнення матеріалів кримінальних прав і кримінальних проваджень, а також аналіз опитування працівників оперативних і слідчих підрозділів Національної поліції України дозволяє зробити висновок, що висока латентність протиправних діянь щодо втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність зумовлена різними факторами, у тому числі, і небажанням працівників правоохоронних органів вносити відомості щодо їх вчинення до ЄРДР. Вказаний фактор обумовлюється проведенням додаткових слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, в той час як під час судового розгляду даний факт не слугує притягненню до належної кримінальної відповідальності правопорушників. Наведені статистичні показники демонструють, що втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність є досить поширеним видом кримінальних правопорушень, які характеризуються високою латентністю, а їх вчинення дедалі зростає.

Така ситуація вказує на недосконалість основ методики розслідування втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність. На необхідність створення зазначеної методики вказали 85 % опитаних працівників слідчих підрозділів. Серед причин низької якості розкриття й розслідування втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність можна виділити наступні: а) затягування або невчасне проведення першочергових слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних заходів – 81 %; відсутність або поверхневе планування в початкового етапу досудового розслідування – 57 %; неналежна координація взаємодії уповноважених осіб з оперативними підрозділами, державними установами

та громадськими організаціями – 69 %; відсутність наукових розробок щодо форм та методів діяльності уповноважених осіб (прокурора, слідчого, дізнавача) у кримінальних провадженнях – 57 % та ін.

Наведене свідчить про низьку ефективність існуючих способів, засобів та методів протидії втягненню неповнолітніх у злочинну діяльність. Зважаючи на це, важливого значення набуває удосконалення засобів і методів розкриття й розслідування кримінальних правопорушень, одним із напрямів якої є підвищення ефективності проведення окремих слідчих (розшукових), НСРД та інших процесуальних дій та організаційних заходів.

Питанням протидії злочинній діяльності неповнолітніх, проблематиці кримінально-процесуального, оперативного-розшукового та криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень проти моральності в цілому було приділено увагу низкою науковців, зокрема: Р. А. Арсланбеков, К. В. Бахчев, Є. Ю. Буждиганчук, А. І. Довгань, М. С. Дмитрієв, М. М. Єфімов, Р. А. Запорожець, Д. Є. Кирюха, С. Г. Кулик, В. О. Лазарєв, Є. Д. Лук'янчиков, В. Г. Лукашевич, В. О. Мальярова, Р. М. Мрочко, К. Ю. Назаренко, В. В. Приловський, С. А. Циркун, К. О. Чаплинський, Т. А. Шевчук, К. В. Шибанова та ін.

Серед останніх наукових праць і методичних розробок з протидії злочинній діяльності неповнолітніх слід виокремити такі роботи: В. С. Соловйов «Предупреждение вовлечения несовершеннолетних в занятие проституцией» (м. Воронеж, 2013 р.); К. В. Бахчев «Розслідування хуліганства, вчиненого неповнолітніми» (м. Дніпро, 2017 р.); А. С. Антімонов «Особенности расследования преступлений, совершенных несовершеннолетними женского пола» (м. Москва, 2017 р.), Р. М. Мрочко «Виявлення та розслідування сутенерства, учиненого організованою групою» (м. Дніпро, 2018 р.); А. І. Довгань «Методика розслідування втягнення неповнолітнього у заняття жебрацтвом» (м. Львів, 2019 р.); В. О. Лазарєв «Криміналістична характеристика та особливості розслідування втягнення неповнолітнього в заняття проституцією і сутенерства» (м. Дніпро, 2019 р.); В. В. Загамула «Методика розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проститу-

цією» (м. Київ, 2019 р.); Є. Ю. Буждиганчук «Розслідування сутенерства, вчиненого організованою групою» (м. Дніпро, 2020 р.); А. Р. Ікаєв «Розслідування втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність» (м. Київ, 2020 р.); М. М. Єфімов «Теоретичні та практичні засади методики розслідування кримінальних правопорушень проти моральності» (м. Дніпро, 2021 р.); В. В. Приловський «Розслідування втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність» (м. Дніпро, 2021 р.) та ін.

Зазначені наукові праці розкрили деякі аспекти розкриття, розслідування та профілактики окремих видів кримінальних правопорушень відповідно до визначених завдань відповідних досліджень. Однак низка організаційних і тактичних питань щодо специфіки розслідування втягнення неповнолітніх в протиправну діяльність залишилось не висвітленими. Зокрема, не були розглянуті питання щодо: а) особливостей профілактичної діяльності працівників правоохоронних органів стосовно виявлення й усунення причин й умов учинення кримінального правопорушення; б) засобів втягнення неповнолітніх як елементу криміналістичної характеристики діяння; в) криміналістичного забезпечення проведення окремих слідчих (розшукових) дій та процесуальних заходів подальшого етапу досудового розслідування та ін. Вказане визначає потребу дослідження зазначених питань відповідно до чинного кримінально-процесуального законодавства України та нагальних потреб судово-слідчої практики. Вказані обставини у своїй сукупності визначають актуальність окресленої проблематики монографічного дослідження, її наукову, теоретичну та практичну значимість.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ВТЯГНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ У ПРОТИПРАВНУ ДІЯЛЬНІСТЬ

1.1. Криміналістична характеристика втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність: поняття та структура

Протидія кримінальним правопорушенням, які пов'язані із втягненням неповнолітніх у протиправну діяльність, є одним із важливих, хоча і складних, завдань, що стоять на сьогодні перед правоохоронними органами. Втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність входить до числа тяжких злочинів, вчинення котрих та ступінь запобігання таким протиправним діям завжди викликає відповідний резонанс у суспільстві, вимагаючи від правоохоронців невідкладних та адекватних дій у вигляді кваліфікованого й об'єктивного розслідування з метою притягнення усіх винних до кримінальної відповідальності.

Будь-яка структура потребує певного упорядкування у визначенні її елементів та окреслення послідовності їх дослідження. І методика розслідування кримінальних правопорушень не є виключенням. Адже розуміння сутності та наповнення зазначеної наукової категорії визначає подальше дослідження окремих її складових. Тобто визначення сутності методики розслідування втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність має важливе значення для структуризації зазначеного процесу. В той же час, вагомим елементом визначеної наукової категорії є криміналістична характеристика. Вказану складову ввели в структуру методики розслідування відносно недавно, але вона вже посіла відпо-

відне місце в її структурі. Тому її дослідження в розрізі загальної наукової категорії має значення для побудови дієвої методики розслідування втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність¹.

У юридичній літературі О. М. Васильєв методику розслідування кримінальних правопорушень визначає як заключний розділ криміналістики, в якому відбувається накопичення матеріалів узагальнення оперативної та судово-слідчої практики поряд із загальним завданням удосконалення методики розслідування та підвищення його ефективності. На думку вченого, завдяки цьому можливе підвищення її наукового рівня та практичної корисності як блоку, що синтезує використання засобів криміналістичної техніки та слідчої тактики, і як галузі, яка має власний, значно ширший зміст, аніж той, який вона мала до цього².

І. Ф. Пантелеєв, розглядаючи криміналістичну характеристику як наукову категорію, зосереджує свою увагу на тому, що криміналістична характеристика являє собою галузь криміналістики містить засновані на законі криміналістичні рекомендації з розкриття конкретних видів (груп) кримінальних правопорушень, що здійснюється у формі кримінально-процесуальної діяльності³.

Узагальнюючи наукові погляди вчених, можна дійти висновку, що більшість з них переважно наголошують на тому, що методика розслідування є складовою криміналістики та ґрунтується на інших її розділах, зокрема, криміналістичній техніці та криміналістичній тактиці.

У свою чергу, В. В. Тищенко міжвидову методику визначає не просто як сукупність окремих видових методик, а їх загальну інтегровану модель, що виконує системоутворюючу і методологічну функцію. Таким чином, розробки теоретичних основ криміналістичної методики ведуться в різних напрямках, що

¹ Приловський В.В. Криміналістична характеристика як елемент методики розслідування втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Випуск 2. Том 5. С. 190–196.

² Васильєв А.Н. Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений. М. : Изд-во Моск. ун-та, 1978. 72 с.

³ Криминалистика : учебник / под ред. И.Ф. Пантелеева, Н.А. Селиванова. М. : Юрид. лит., 1984. 438 с.

народжують нові підходи, уточнюючи, доповнюючи і оновлюючи відомі і, здавалося б, усталені наукові поняття та положення. Разом із тим, відсутні чіткі позиції по одній з найголовніших проблем теорії та методології – за системою принципів формування криміналістичних методик розслідування. Крім того, не завжди відрізняються принципи науково-теоретичної розробки приватних методик розслідування, з одного боку, і принципи застосування і побудови методики розслідування злочинів у практичній діяльності – з іншого. У цьому зв'язку треба підкреслити, що формування криміналістичної методики розслідування обумовлюється визначенням тих теоретичних і методологічних передумов, на основі яких можна виявити загальні закономірності та взаємозв'язки, властиві основним об'єктам криміналістичного наукового дослідження: діяльності з розслідування злочинів, з одного боку, та діяльності з їх вчиненню – з іншого. Вважаємо, зазначена мета може бути досягнута за допомогою дієвого, системного та функціонального підходів, що утворюють у своїй системі загальний комплексний підхід, і будучи засобом пояснення, конструювання та прогнозування науково-методичних розробок⁴.

Зі свого боку, певна група вчених (О. Ю. Головін, М. П. Яблоков) вказують на те, що головним завданням методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень озброєння працівників слідчих підрозділів необхідним для їх професійної діяльності науково-методичним комплексом певних умінь, знань й навичок з розкриття, розслідування та попередження окремих видів кримінальних правопорушень у різних слідчих ситуаціях, що виникають у процесі здійснення такої діяльності⁵.

Інша група учених (Л. І. Аркуша, В. П. Бахін, І. В. Гора, П. В. Цимбал) формулює визначення методики розслідування як засіб практичної реалізації положень (практичних рекомендацій) криміналістичної техніки і криміналістичної тактики, оскільки поза реаль-

⁴ Тіщенко В.В. Криміналістичні технології в теорії і практиці розслідування. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. праць. Вип. 44. Одеса : Юридична література, 2008. С. 18–24.

⁵ Яблоков Н.П., Головін А.Ю. *Криминалистика: природа и система*. М. : Юристъ, 2005. 458 с.